

Vijf variaties op het thema «De Belgische Vlasnijverheid».

Wegens zijn onmiskenbare invloed op de historiografie eist het belangrijke naslagwerk van E. SABBE, *De Belgische Vlasnijverheid. I : De Zuidnederlandse Vlasnijverheid tot het Verdrag van Utrecht (1713). II : Van het Verdrag van Utrecht (1713) tot het midden van de XIXde eeuw.* Kortrijk, Nationaal Vlasmuseum, 1975, 396 resp. 703 blz., een meer dan gewone aandacht op.

Met de posthume uitgave van het tweede deel en een licht bewerkte heruitgave van het eerste deel van E. Sabbe's levenswerk is het Comité van het Nationaal Vlasmuseum tegemoet gekomen aan de groeiende belangstelling voor een nijverheid die meer dan drie eeuwen lang een van de belangrijkste was van ons land. Die publikatie kwam niet te vroeg : zowel de eerste uitgave van het eerste deel (1943) als de vulgariserende samenvatting van het geheel, verschenen in het Frans (1945) zijn bibliofiele zeldzaamheden geworden¹. Door het volledige werk toegankelijk te maken voor een breed publiek heeft voornoemd Comité tevens aangetoond dat een museum

1. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 95e aflevering), Brugge, 1943 en *Histoire de l'industrie linière en Belgique*, in *Collection Nationale*, 6me série, nr. 67, Brussel, 1945. Bij volgende verwijzingen naar het eerste deel, slaat het eerste arabische cijfer op de uitgave. Bvb. I,1,158 of 2,151 betekenen deel I, 1ste uitgave, blz. 158 of zelfde deel, 2de uitgave, blz. 151.

niet noodzakelijk een steriele tentoonstellingskast hoeft te zijn, maar evengoed kan uitgroeien tot een uitstralingspunt van waardering zowel voor het geschiedkundig onderzoek als voor de talrijke relikten van een industrieel patrimonium, dat thans zwaar met vernietiging wordt bedreigd. Trouwens, naar geest en inhoud vormt het jongste initiatief een verlengstuk van de succesvolle tentoonstelling over de nationale vlashistoriek die begin 1968, onder de stuwende leiding van schr. in Kortrijk werd gehouden². Hopelijk zal de realisatie van het veelbelovend museum niet lang meer op zich laten wachten. Met de publikatie van dit werk werd tevens hulde gebracht aan een van de meest actieve ontwerpers van dit museumidee.

Wat de vormelijke aspecten van het hier behandelde boek betreft, stelt men vast dat de heruitgave van het eerste deel afwijkt van de eerste uitgave door de aanpassing van de spelling, een hernummering van de voetnoten alsook door een aantal verbeteringen in de tabellen. Hierdoor werd de jongste uitgave met 28 blz. ingekort, wat tot enige verwarring kan leiden bij het naslaan van verwijzingen naar de eerste uitgave, die voorkomen in studies van andere auteurs. Dit euvel is geen verwijt maar de vaststelling van een noodzakelijk kwaad verbonden aan iedere heruitgave. Het is trouwens een verdienste van de uitgevers dat ze niet geopteerd hebben voor de gemakkelijkste oplossing in de vorm van een minder fraaie en in taalkundig opzicht onverantwoorde anastatische herdruk. Behalve het lijvig exposé (553 blz.) bevat het tweede deel nog tien bijlagen — meest van statistische aard — een kaart met aanduiding

2. *Catalogus van de Tentoonstelling nationale vlashistoriek van de 9de tot de 20ste eeuw*, Rijksarchief en stedelijk museum van Kortrijk, van 5 februari tot 3 maart 1968, Brussel, 1968.

van het percentage plattelandsbewoners betrokken bij de vlasnijverheid omstreeks 1845 en een handige index op de persoons- en plaatsnamen. Deze index werd op punt gesteld door E. Warlop. Bijlage I omvat de aksijnslijsten die grotendeels onder toezicht van N. Maddens werden samengesteld.

Ofschoon de titel van dit volumineus oeuvre eerder een nationalistische begrenzing suggereert, bevatten de talrijke verwijzingen — vaak ganse hoofdstukken — naar de toestanden in de omringende landen en de uitdieping van factoren die de afzetmogelijkheden van onze vlasprodukten in het buitenland bepaalden, evenveel waardevolle bijdragen tot de kennis van de internationale ekonomie. Behalve uiteraard met de Belgische, was de auteur evenzeer vertrouwd met de Franse en Nederlandse archiefdepots. De oorspronkelijkheid van het werk, de zakelijke aanpak van het onderwerp en de vlotte stijl waarin talloze nuchtere gegevens beschreven werden, zijn belangrijke pluspunten.

In zijn woord vooraf (in beide uitgaven staat het germanisme «voorwoord» gedrukt) verklaart schr. dat hij zich aanvankelijk tot doel gesteld had een geschiedenis van de Vlaamse vlasnijverheid te schrijven. De traditie wilde toen immers dat die nijverheid steeds een Vlaams monopolie geweest was, met de Leiestreek als bakermat. Opzoekingen in die richting brachten echter de negatie van het oorzakelijk verband tussen de opkomst van die industrie, de ondergang van de lakennijverheid en de rooteigenschappen van het Leiewater. De ontdekking van andere en een tijdlang meer bloeiende centra buiten Vlaanderen, leidden tot een geografische uitbreiding van het onderwerp. Zo ontstond de geschiedenis van de Belgische vlasnijverheid voorzien van een brede omlijsting. Chronologisch bestrijkt de gedetailleerde hoofdbrok van het boek ongeveer zeven eeuwen — van de

13de tot het midden van de 19de — met wortels tot in het Romeins tijdvak en een doortrekking tot in het begin van de 20ste eeuw.

Onder de term vlasnijverheid verstaat schr. de vlas-teelt, de linnenweverij, de twijnindustrie, de kantnijverheid en de bleekindustrie, behalve deze laatste, allemaal sectoren die uitsluitend op het vlas afgestemd zijn. Precies in die begrenzing schuilt een groot gevaar voor de interpretatie van oorsprong en ondergang van een nijverheid die slechts één onderdeel uitmaakt van het verzamelbegrip textielnijverheid. Niet ten onrechte wees J.A. van Houtte erop dat de opbloei van de landelijke vlasnijverheid nauw verband hield met het ontstaan van geheel de landelijke exportindustrie, inclusief de vele vormen van nieuwe draperie. Bovendien waren de Zuidelijke Nederlanden slechts een deeltje van een grote vlaszone die zich uitstreckte vanaf Ierland tot in Rusland. Meteen verzwakt de stelling geponeerd door E. Sabbe, dat de doorbraak van de vlasnijverheid hoofdzakelijk veroorzaakt werd door de Honderdjarige Oorlog, die zou geleid hebben tot de ineenstorting van de Franse linnennijverheid en tot een economische versterking van de Nederlanden. Van veel groter belang waren intengendeel de verlegging van het economisch zwaartepunt in Europa, de opkomst van de zeeroute tussen Italië en de Nederlanden alsook de groeiende vraag naar goedkopere weefsels, allemaal verschijnselen die het uitbreken van de Honderdjarige Oorlog met meerdere decennia vooruitliepen en — voor zover ze later aan intensiteit wonnen — volledig vreemd waren aan die oorlog³.

3. J.A. van HOUTTE, *De Zuidnederlandse Vlasnijverheid tot in de XVIIIe eeuw. Kanttekeningen bij een onlangs verschenen studie*, in *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*, dl. XXVI, 1948, blz. 741-755, vooral 747-751.

De vraag naar goedkopere weefsels waaraan de vlasnijverheid zich lange tijd kon optrekken, schiep naar het einde toe van het Ancien Regime een geduchte konkurrent in de gestalte van de katoennijverheid. Eigenlijk was de katoenbewerking altijd belangrijk, maar de druk ervan werd geleidelijkaan groter door de toenemende invoer van Indische volkatoenen weefsels en niet minder door de stijgende produktie in Europa — de Leiestreek niet uitgezonderd — van fustein, later van siamois, twee mengelweefsels samengesteld uit een vlagaren ketting of schering en een katoengaren inslag⁴. Dat men in de Europese textielnijverheid het gebruik van katoen beperkte tot de produktie van mengelweefsels, was het gevolg van een technische onvolkomenheid van het klassieke spinnewiel. Dit werktuig liet niet toe het katoengaren voldoende stevig te spinnen om als ketting- of scheringaren aan te wenden. Dit soort garen moet immers bestand zijn tegen de slagen van de schietspoel en het gewicht van het weefsel op het getouw. Dit resultaat kon men weliswaar bereiken door gebruik te maken van primitievere middelen — bvb. het spinrokken — doch deze tijdrovende arbeid was slechts rendabel in gebieden met een veel lagere

4. Z.W. SNELLER, *De opkomst der Nederlandsche katoenindustrie*, in *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 6de reeks, dln. 4 (1926), blz. 237-274 en 5 (1927), blz. 101-113 (herdrukt in Z.W. SNELLER, *Bijdragen tot de economische geschiedenis*, in *Aula-boeken*, nr. 359, 1968, blz. 80-133); W.E. MINCHINTON, *The growth of English overseas trade in the 17th and 18th centuries*, Londen, 1969; A. THYS, *Schets van de ontwikkeling der katoendrukkerij te Antwerpen (1753-1813)*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 53 (1970), blz. 157-190; A. VIAENE, *Handel en nijverheid te Kortrijk in 1764*, in *Verslagen en mededelingen van De Leiegouw*, II, 1960, blz. 95-102, vooral 98-99; DEZ, *Handel en nijverheid te Menen*, in *ibidem*, blz. 237-251, vooral 241-243 en J. PIETERS, *Nijverheid en handel in Ieper in de jaren 1750-1780*, in *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, blz. 277-284, vooral 278.

levensstandaard, zoals in Indië, waar zowel de grondstof als de arbeidskrachten in overvloedige mate aanwezig waren. Trouwens op dit ogenblik beleeft de textielnijverheid een gelijkaardige verschuiving, maar vergezeld van de modernste outillage. Dit alles verklaart meteen waarom precies in het land dat, als gevolg van zijn koloniale exploitatie letterlijk met een katoenberg opgescheept zat, nl. Engeland, gedurende de 18de eeuw het ijverigst gezocht werd naar middelen om langs mechanische weg een stevige katoendraad voort te brengen. Pas later schonk men er meer aandacht aan de mechanisering van de wol- en vlasnijverheid⁵.

Weliswaar is het E. Sabbe niet ontgaan dat de eerste spinmachines het best geschikt waren voor de verwerking van katoen, doch over de achtergrond van dit fenomeen gaat hij stilzwijgend voorbij. Ook de neiging om het mechaniseringsproces van de wol- en katoennijverheid chronologisch op dezelfde hoogte te stellen verraadt een gebrek aan inzicht in de ware drijfveren van de Industriële Omwenteling op gebied

5. J.S. ASHTON, *An economic history of England: the 18th century*, Londen, 1955, blz. 106-116; WITT BOWDEN, *Industrial society in England towards the end of the eighteenth century*, Londen, 2de uitg. 1965, blz. 70-110; W. ENDREI, *L'évolution des techniques du filage et du tissage du moyen-âge à la Révolution Industrielle*, Parijs-Den Haag 1958, blz. 144-151; H.O. MEREDITH, *Economic history of England. A study in social development*, Londen, 5de uitg. 1949, blz. 236. Bepaalde auteurs zijn verkeerdelijk de mening toegedaan dat het katoen voordien enkel bruikbaar was voor de ketting, o.a. R.J. FORBES, *Mensenwerk. Vijf duizend jaar techniek*, 2 dln., Amsterdam, 1959 (Geïllustreerde Salamanders, G 40 en 41, vertaling van *Man the maker*), blz. 47-48 en N.W. POSTHUMUS, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, 3 dln., Den Haag, 1908-1939 dl. II, blz. 279.

van de textielindustrie⁶. Verder hecht schr. zo opvallend weinig belang aan de reuzevorderingen die aanverwante sectoren in de 19de eeuw maakten, dat het door hem behandelde onderwerp in een volledig isolement eindigt⁷.

Een tweede reeks opmerkingen vloeit voort uit de indeling van het boek. Door de indeling openbaart ieder auteur zijn visie op het onderwerp en een en ander van zijn werkmethode. Het hier besproken werk is louter chronologisch ingedeeld met binnen iedere afgebakende periode weliswaar een aantal afzonderlijke thema's, die echter niet in alle perioden hernomen worden. Voor de schr. heeft zo'n indeling het voordeel dat hij er zowat alle aantekeningen in kwijt kan geraken en dat hij, door de aanzwelling van details en bladzijden, de ongeoeffende lezer met verstomming kan slaan. Vaak wekt zelfde schr. de indruk dat hij een stapel inderhaast bijeengeraapte gegevens en dossiers tot op het bot afkluipt, met voor gevolg nu eens in overdrijvingen te vallen en op andere plaatsen de pointe van zijn exposé te missen. Op die manier heeft hij ook een aantal essentiële dingen uit het oog verloren, vooral in verband met de konjunkturstudie op lange termijn. Kortom, het werk vertoont een schrijnend gebrek aan logische samenhang, aan overzichtelijkheid, aan synthese.

6. E. SABBE, *a.w.*, II, blz. 359-361. Vóór in Gent van start te gaan met een mechanische vlasspinnerij, had Lieven Bauwens reeds in 1799 te Passy nabij Parijs geëxperimenteerd met een mechanische katoenspinnerij; zie H. COPPEJANS-DESMEDT, *De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de XVIIIde eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven (1838)*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* (voortaan *Hand. G.O.G.*), 22 (1968) blz. 179-202, vooral 181-182.

7. J.A. van HOUTTE, *Economische en sociale geschiedenis van de Lage Landen*, Zeist-Antwerpen, 1964, blz. 237-239.

Enkele voorbeelden ter illustratie. Menigmaal besluit schr. uit de aanwezigheid van vlasteelt tot de beoefening van de linnenweverij in dezelfde omgeving⁸. In dat verband merkte J.A. van Houtte terecht op, dat het vlas niet alleen een belangrijke textielgrondstof was, maar onder de vorm van lijnzaad ook ijverig tot industriële en alimentaire vetstoffen verwerkt werd⁹. In die gevallen kon de vezel best in een veel verder afgelegen industriegebied terechtkomen. Dit is bvb. treffend voor het vlasrijke Waasland, waar omstreeks het midden van de 18de eeuw het lijnwaadverbruik nog niet voor de helft door lokale getouwen voortgebracht werd (II,25). Een kleine eeuw voordien bloeide daar de nijverheid van lijnzaadolie, die vooral raapkoeken produceerde voor runderen¹⁰. Welnu, vlasteelt niet vergezeld van een noemenswaardige weverij kon zich evengoed in andere landstroken voordoen, zeker tijdens de Middeleeuwen. Terloops durven we ons afvragen of de negatie van de vlasteelt en linnenweverij in de Leiestreek gedurende de 14de eeuw niet te strak geformuleerd werd (I,1,158 of 2,151). Zijn de peilingen verricht door schr. wel zo representatief als hij laat uitschijnen ?

8. O.a. I, 1,45-47 en 143-150 of 2, 47-49 en 137-144.

9. J.A. van HOUTTE, *Kanttekeningen*, blz. 754.

10. A.R.A. (*Algemeen Rijksarchief*), *Raad van Financiën*, 4.320, bundel 12, antwoord nr. XI (Hoofdbestuur Land van Waas) 17 mei 1738 : *Ende daer worden binnen desen lande soo luttel lijnwaeten ghe-weven, dat wij presumeren dat niet d'helft tot de consumptie dienstigh, alhier en wort ghefabriquert. (...) Want voor het eerst is te noteren dat tsedert hondert jaeren ofte daer ontrent gheleden, binnen diverssche prochien van desen lande sijn gheweest veele oliemeulens, de welcke eens deels door den oorloghe, maer daer tsedert met de tarriven van alhier ende van hollandt, soodanigh sijn vermindert datter selfs geen lijn ofte raepsaet ghenoechsaem en word gheslaeghen omme de coecken daer van te becommen noodsaeckelijck tot de subsistentie vande hooren-beesten, tot soo verre dat alhier met heele schepen Engelsche ende hollantsche lijn ende raepcoecken worden gebrocht ende ghedebiteert, die veel geldt uijt het landt doen gaen.*

Van de 17de eeuw af vervalt schr. bestendig in een uiteenrafeling van dossiers aangelegd door de verschillende bestuursinstellingen, meestal in verband met de handelspolitiek. Daarbij wordt de lezer overstelpt met een vloed details inzake tolmanipulaties, gaande van voorstellen en motiveringen tot praktische toepassingen om daarna aan het verstand te worden gebracht dat men aan wat voorafgaat niet zo zwaar moet tillen, vermits het effect van die fijnbedachte maatregelen grotendeels door de sluikhandel werd teniet gedaan. Als beloning voor de geleverde inspanningen krijgt hij een aantal pittige smokkelverhalen opgedist. Zonder enige twijfel legt de auteur in deze hoofdstukken getuigenis af van zijn ruime erudiete kennis, maar daarmee vordert het exposé met geen stap. Hierin mocht wel drastisch gesnoeid worden, door bvb. de effectieve toltarieven in de bijlagen onder te brengen. Trouwens veel van die uiteenzettingen horen beter thuis in tijdschriftenartikelen waarheen hij achteraf kon verwezen hebben, in de aard van zijn voorstudie die hij in 1936 publiceerde over Frankrijk en de Zuidnederlandse vlasnijverheid¹¹.

Zelfde ballastvorming vertonen de hoofdstukken i.v.m. de bleeknijverheid, vooral waar schr. naam en ligging van de bleekvelden poogt te rekonstrueren. Hier overtuigt hij niemand: noch de heemkundige noch de meer algemeen gerichte historicus. Het spreekt toch vanzelf dat die opsommingen onmogelijk volledig kunnen zijn en onvermijdelijk een aantal fouten bevatten, vooral wanneer men — zoals voor Brugge in de 16de eeuw — alle bleekvelden als stadsbezit beschouwt. Ca. 1580 waren daar inderdaad

11. E. SABBE, *De Vlaamsche Vlasnijverheid en Frankrijk in de XVIIIde eeuw*, in *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring te Kortrijk*, 14 (1936), afl. 2 blz. 1-24.

drie stadsinrichtingen van die aard in bedrijf, maar daarnaast nog 15 andere — kort voordien zelfs 19 — die toebehoorden aan partikulieren en geestelijke instellingen. Bijgevolg doet schr. er zeer onvoorzichtig aan te beweren dat de Brugse bleeknijverheid toen minder actief was dan in Kortrijk, Gent en Oudenaarde. Een betere bibliografische kennis zou hem ook de moeite bespaard hebben Brugge met een paar valse toponiemen te bedenken en zijn onmacht te bekennen om één van die blekerijen (het *Granatje*) te situeren¹².

Dat de Zuidnederlandse vlasnijverheid in de 18de eeuw nog weinig afhankelijk was van de Noordnederlandse bleekindustrie, lijkt duidelijk. Doch wegens gebrek aan kwantitatieve gegevens — en die zijn nochtans niet zo moeilijk op te sporen — komt die evolutie in het boek helemaal niet aan bod. Persoonlijk menen we dat die toestand reeds in de tweede helft van de 17de eeuw gestabiliseerd was. Toen immers stonden de pachtprizen van blekerijen in Brugge op een niveau dat pas in de tachtiger jaren van de volgende eeuw overtroffen werd¹³. Doch voor

12. Vergelijk I, 1, 217 of 2, 206 en II, 46 met L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Les registres des «Sestendeelen» ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges (Handelingen...)*, 43 (1893). St.-Janszestendeel, nrs 508 en 706; St.-Donaas, nrs. 701, 708 (*Rame ten Hoye* als stadseigendom), 1.185 en 1.245; O.-L.-Vrouw: nrs. 332, 335, 336, 362, 615, 994, 1024 en 1056; St.-Jakobs: nr. 1.149 (*te Cattevoorde* als stadseigendom); St.-Niklaas: nr. 338 (*t Garnaetken* of het *Granatje* aan de noordzijde van de Poitevinstraat). Buiten de stadsomwalling maar binnen de *Paallanden*, blz. 329-330, nrs. 6, 13 en 21 (*eertijts bleeckerij*), blz. 331 nr. 8 (*wijlen*) en blz. 333 nr. 10 (*eertijts*). Aan de blekerijen gelegen binnen de omwalling dient nog toegevoegd de stadsblekerij aan het *Minnewater* (en niet Binnenwater), in het «kadas-ter» beschreven als een *platse van lande* (blz. 168, nr. 842 of 843) en in de stadsrekeningen, rubriek verpachtingen, steeds als blekerij.

13. We onderzochten dit aspekt toevallig in de rekeningen van het *Sint-Juliaanshospitaal*, bewaard in het archief van de C.O.O. in Brugge, meer bepaald de blekerijen *De Bombarde*, *St.-Apolinia* en *St.-Jan*, alsook enkele andere voor kortere termijnen.

een algemeen conjunktuooverzicht van die nijverheid is een systematisch onderzoek naar dit soort prijzen in de verschillende bleekcentra vereist.

In verband met de opkomst van die industrie in Noord-Frankrijk kon schr. beslist meer gehaald hebben uit zijn bijlagen, in bijzonder door vergelijking van bijlagen VII en VIII. Wanneer men voor de periode 1770-1782 de gemiddelde lengte van de aangegeven stuks op 80 el schat — wat zeker niet overdreven is (II,62) — bereikt men een gemiddelde jaarlijkse uitvoer van 13 miljoen el gebleekt (wit) tegen slechts 2 miljoen el ongebleekt (grijs) lijnwaad of een verhouding van 87 % tegen 13 %. Van dat ongebleekt lijnwaad — slechts 13 % van de nationale uitvoer — ging meer dan 1,7 miljoen el of ca. 80 % naar Frankrijk¹⁴.

Evenmin in hun volle omvang gesteld — de vele details ten spijt — zijn de problemen rond de lengte van de lijnwaden, de betekenis van de kutsers of voorkopers en de evolutiezin van de Brugse lijnwaadnijverheid.

Wie de passages doorneemt waar schr. het probleem van de lengte van de lijnwaden behandelt, komt tot de bevinding dat binnen de periode 1560-1800 de stukken aanzienlijk langer werden: van 55 el in 1568 tot 75 el in 1765 (I, 1,259 of 2,245 en II, 60-64). Omstreeks laatstgenoemd jaar was het eerder 80 el en meer. In 1762 uniformeerde de stad Brugge het meetrecht op 8d.gr. per stuk, wat neerkwam op een standaardisering van de tarief die een jaar voordien was ingesteld op de stukken van 80 tot 85 el¹⁵.

14. Gestreept lijnwaad, tijk en geveerd lijnwaad buiten beschouwing gelaten.

15. S.A. Bg. (*Stadsarchief Brugge*), *Hallegeboden*, 1749-1763, ff. 351 en 367 v°.

In een meer gedetailleerd memorandum, dat enkele maanden later opgesteld werd dan dat van april 1765, aangehaald door schr., bekende de Gentse magistraat dat de ongebleekte *Brabantes* en *Presillas*, d.z. de grovere en meest geproduceerde kwaliteit, doorgaans de 80 el overschreden. *Aplomados* of geverfde lijnwaden maten 110 el en meer, gestreepte en geruite lijnwaden, flanellen en legaturen zelfs meer dan 120 el. Alleen van de fijnste kwaliteiten schommelde de lengte tussen 60 en 70 el¹⁶. Dit verlengingsprobleem stelde reeds omstreeks 1600 problemen¹⁷.

Het is dus maar normaal dat men bij een vergelijking van de produktie tussen twee uiteenliggende perioden daarmee rekening houdt. Om bvb. het herstel van de crisis, die ca. 1585 het dieptepunt bereikte, na te gaan, is het aan te raden de jaarlijkse omzetcijfers uitgedrukt in een aantal stuks, ca. 1600-1610 met 10 %, ca. 1630 met 20 % en in de tweede helft van de 17de eeuw met 25 % te verhogen t.a.v. gelijkaardige gegevens voor het derde kwart van de 16de eeuw. Aan deze noodzakelijke korrektie heeft schr. nooit gedacht (I, 1,329-342 of 2, 309-321).

De disparate getuigenissen van dit groeiproces zijn trouwens meer representatief dan op het eerste gezicht lijkt. Dit komt voornamelijk door toedoen van de kutsers of voorkopers. Sedert ca. 1585 de aanvoer van de landelijke produktie zich meer ging concentreren op Kortrijk, Gent en later ook Brugge, waren

16. G. WILLEMSSEN, *Contribution à l'histoire de l'industrie linière en Flandre au XVIIIe siècle*, in *Handelingen G.O.G.* 7 (1907), 2de afl., blz. 221-340, in bijzonder 256. Zie eveneens M. RYCKAERT, *De huisweverij te Zomergem*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 24 (1973), blz. 146-205, vooral 166-167.

17. J. BASTIN, *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw*, in *Handelingen G.O.G.*, nieuwe reeks 21 (1967), blz. 131-162, vooral 133.

zij de onmisbare schakel geworden tussen de kleine producenten van het platteland en de groothandelaars gevestigd in de steden. Doch zij waren niet aan één verzamelplaats gebonden. Onder invloed van conjunktuurwijzigingen en de verscheidenheid van de ellematen verstoorden ze zelfs het evenwicht tussen die markten. Zo steeg bij gunstige conjunktuur de aanvoer op de markten van Kortrijk en Brugge vlugger dan in Gent. Van zodra de conjunktuur in ongunstige zin omsloeg en de kleinere winsten de verre verplaatsingen voor de kutsers niet meer lonend maakten, concentreerde de aanvoer zich meer op de Gentse markt. Dit alles verklaart niet alleen de relatief geringe fluktuaties op de Gentse markt, maar bewijst meteen dat de grote markten allerminst afhankelijk waren van een regionaal beperkt productiegebied. Zo steunde de Brugse linnenmarkt in ruime mate op de aanvoer door de kutsers van lijnwaden uit alle hoeken van het Vlaamse land. Toevallige getuigenissen over de lengte van de verhandelde stukken mogen dus gerust veralgemeend worden, met inachtneming evenwel van de kwaliteitsverschillen.

In deze kontekst gezien, wordt de passage die E. Sabbe in het tweede deel van zijn werk aan de strijd tegen de kutsers wijdt, meteen duidelijker, vooral daarin de achtergronden van de offensieven uitgelokt door de Gentse kooplui in de dertiger en de zestiger jaren van de 18de eeuw. Deze vielen niet toevallig samen met een periode van stagnatie op de Gentse markt, niettegenstaande de globale landelijke produktie zeer intens toenam. Vandaar ook de beschermende houding die Brugge en Kortrijk t.a.v. diezelfde kutsers aannamen. Ontegensprekelijk hebben deze laatsten veel bijgedragen tot de geografische spreiding en het extensief karakter van de linnennijverheid op het platteland. Daaruit volgden slechts

kleine profijten voor de producent en een latente overproduktie¹⁸. Wat de wevers niet kwijt geraakten aan de kutsers, konden ze nog altijd aanbieden op de meest nabijgelegen markt. Dit verklaart de vrij wispelturige opflakkingen in de aanvoer op de kleine lokale markten. Op de reële betekenis van die verzamelplaatsen komen we verder terug. De campagnes van Antwerpen, Brugge en Gent tegen het platteland, die schr. in het begin van zelfde passage aanhaalt, hadden echter niet het minste uitstaans noch met de vlasnijverheid noch met de kutsers (II,80 en 1ste par. 81).

De manier waarop schr. in zijn tweede deel de evolutie schetst van de Brugse stedelijke linnennijverheid, is een schoolvoorbeeld van hoe een te eenzijdig gericht bronnenonderzoek fataal tot een onvolledige besluitvorming leidt (II, 65-67). Zijn betoog steunt immers grotendeels op een keurboek van het ambacht van de tijkwevers. Uit de titel van het ambacht meende schr. te mogen afleiden dat de leden ervan in de 18de eeuw nog uitsluitend tijken weefden. Dit was inderdaad hoofdzaak in de 14de eeuw, doch geleidelijkaan beoefenden de zgn. tijkwevers alle vormen van vlasweverij waarvan nog het minst de tijkweverij. In de Oostenrijkse Tijd lag de klemtoon op de produktie van blauw gestreept en geruit lijnwaad¹⁹. Nu is een keurboek slechts interessant als bron van belangrijke beslissingen zolang het betrokken ambacht zijn eigen statuten *au sérieux* neemt. En

18. J.A. van HOUTTE, *Kanttekeningen*, blz. 752 en J. VERMAUT, *Nieuwe gegevens over het industrieel verleden van Roeselare en omgeving (1350-1800)*, in *Rollariensia*, 6 (1974), blz. 134-182, vooral 153-155.

19. Zie de evolutie van de wetgeving o.m. in het keurboek gebruik door schr. en bewaard op het R.A. Bg. (Rijksarchief Brugge), *Ambachten*, nr. 416.

dat was nu precies niet langer het geval sedert juli 1768, toen het tijkweversambacht zichzelf ontsloeg van de tot dan toe (theoretisch) vigerende voorschriften inzake getouwenbeperkingen en de te produceren lijnwaadsoorten²⁰. Deze spektakulaire koerswijziging werd in geen enkel van de drie gekende exemplaren van de keure opgenomen en ontsnapte meteen aan de aandacht van E. Sabbe²¹.

Door zich blind te staren op het reglement van 31 juli 1736, dat het maximum toelaatbaar aantal getouwen tot 10 beperkte, komt schr. tot het valse besluit: *Het streven der Brugse tijkindustrie naar evolutieve normen, was voor een onafzienbare tijd gestremd*. Ter staving geeft hij de bedrijfsindeling op voor 1750, geput uit de ambachtsrekening van dat jaar: *In 1750 telde het tijkambacht aldaar 150 leden, de meesten met 2 tot 7 knechten en 1 à 2 getouwen bedrijvig, de krachtigste met 10 getouwen* (II, 66). Voor hetzelfde jaar vonden we slechts 106 meesters, 222 knechten en 395 getouwen. 50 meesters gaven geen knechten op, 25 niet eens een getouw; 39 beweerden 1 tot 5 knechten en 49 één tot 5 getouwen in het werk te hebben; 17 deklaardeerden 6 tot 9 knechten en 32 zes tot 10 getouwen. Tot de groep van 2 tot 7 knechten behoorden 38 meesters en tot deze van 1 tot 2 getouwen slechts 28. Het verschil tussen het aantal getouwen (395) en het aantal meesters en knechten samen (328) moet toegeschreven worden aan de inzet van leerknechten.

Hier verrast schr. niet alleen door zijn originele telmethode maar evenzeer door het onderschatten

20. S.A. Bg., *Ambachten*, voorlopig nr. 341, daarin resolutieboek van het ambacht, 1723-1795, ff. 46 v°-47.

21. Behalve bron vermeld hoger in n. 19 zijn er nog twee keurboeken bewaard in S.A. Bg., voorlopige nrs. 341 en 342.

van zijn bronnen. De twee registers met ambachtsrekeningen waarnaar hij verwijst, overspannen de periode 1729-1788 en het daarbij aansluitend register, de jaren 1789-1795. Ze laten toe voor ieder jaar het aantal meesters en knechten te tellen, alsook de individuele bedrijfsgrootte vast te stellen. Voor de periode 1746-1765 is eenzelfde bewerking t.a.v. de getouwen mogelijk. Het jaar 1775 is even lukraak gekozen als 1750. In 1775 betaalde de grootste lijnwaadfabrikant niet voor 23, maar voor 28 knechten belasting. Het was dezelfde man, nl. Frans Denys, die in 1768 het stadsbestuur deed kapituleren inzake de getouwenbeperking. In dat jaar had hij 42 knechten in dienst. De auteur gaat ook voorbij aan het belang van de familiale ondernemingen. Sedert laatstgenoemd jaar werkten in Brugge nooit minder dan 48 knechten voor een Marlier; in de jaren 1791-1794 rond de 90. Dit zijn minimumgegevens verstrekt door de fabrikanten zelf en waarin de getouwen, bediend door leerjongens, niet begrepen zijn²².

Nog een paar staaltjes van overhaastig werk. In verband met de ontwikkeling van de Brugse tijkweverij tot een grootindustrie, verklaart schr. o.a. dat ca. 1360 de wevers aan grossiers of makelaars leverden tegen bijzondere prijzen (1,1,134 of 1,128). Die zogenaamde prijzen waren echter makelaarslonen die schommelden tussen 2 en 15 d. par. per stuk naargelang van de afmetingen²³. Ter vergelijking: omstreeks dezelfde tijd kostte gewoon lijnwaad bij aankoop reeds 34 d. par. per el; ongeschoolde arbeiders

22. R.A.Bg., Ambachten, 419, 420 en 421.

23. Idem, *Charters* blauw nr. 8.236§ 15: *Voord dat elc makelare sal van elker tiken, twee ellen breet en daer beneden, twee penninghen paris van elken sticke.* § 16: *Voord van neghene vierendeel breet tot derdalf ellen breet, V d. par. vanden sticke ende daert gaet tote viere ellen breet ende daer beneden, XV d. par. vanden sticke.*

in de bouwnijverheid verdienden toen ongeveer 24 d. per dag²⁴.

Volgens schr. sloot de Spaanse regering in 1688 een kontrakt met de Vlaamse ingeweken kooplui Adriaan de Roo en Baltazar Kiel om, door ronseling van Gentse ambachtslui de fijnlinnenweverij in Galicië te vestigen. In hetzelfde verband noemt hij ook de Brugse handelaar Franciscus Verhoeven, die zich daar reeds zou gevestigd hebben (I,1,378 of 2,355). In werkelijkheid was deze laatste bij een gans ander opzet betrokken, nl. bij een poging om de baaiweverij — een vorm van wolnijverheid — met behulp van Vlaamse (meest Brugse) ambachtslui en technische uitrusting in Sevilla in te planten. Zijn taak bleef beperkt tot het ronselen van arbeidskrachten en het bezorgen van werktuigen. Hij verbleef trouwens bestendig in Brugge van waaruit hij, als nog een van de weinige importeurs van Spaanse wol, nauwe relaties onderhield met de militaire gouverneur van Oostende en met de handelsmiddens in Sevilla. Op het ogenblik van de feiten bekleedde F. Verhouve — meest onder die schrijfwijze gekend, ook onder de schimpnaam De Vergulde Ezel — in Brugge het ambt van schepen. De hoge bescherming ten spijt, wierpen beide projekten weinig vruchten af in Spanje²⁵.

24. W. PREVENIER in C. VERLINDEN e.a., *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XIIIe-XIXe eeuw)*, IV (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 156e aflevering), Brugge, 1973, blz. 284, 315, 318-319 en 322.

25. J. EVERAERT, *L'implantation de manufactures textiles flamandes en Espagne à la fin du XVIIe siècle*, in *Miscellanea Charles Verlinden*, Gent, 1975, blz. 255-269, vooral 267-268. Belangrijke aanvullingen in R.A.Bg., *Fonds Brugge*, 683, *Criminele Informatiebouck*, 1688-1689 (ongefolieerd), informaties van 23 en 24 maart, 6 april, 6 mei en 6 juni 1688; *idem*, *Ambachten*, 493, daarin resolutie van 12 nov. 1689; S.A.Bg., *Ambachten*, voorlopig nr. 98, stuk met apostille van 30 dec. 1698 (sic).

Zoals men de oorkonden pleegt voor te stellen als de koninginnestukken van de middeleeuwse historiografie, zo vormen de statistische gegevens de fundering van de economische geschiedenis. In beide gevallen staat of valt de konstruktie naargelang de kritische benadering van dat soort bronnenmateriaal. Het is ongetwijfeld een belangrijke verdienste van E. Sabbe te hebben gewezen op het uitzonderlijk belang van de ongelden of aksijnzen. Het zijn ook zeer indirecte bronnen die voor de konjunktuurstudie pas in aanmerking komen wanneer men de deler, *in casu* de tariefhoogte van de geboekte ontvangsten kent. Maar aan dat primordiaal aspekt gaat schr. probleemloos voorbij, evenzo aan de graad van belang die de verschillende soorten rechten vertegenwoordigen.

De aksijnslijsten van Bijlage I bevatten twee hoofdtypes van rechten. Voor de kennis van een nijverheidstak vormen de rechten geheven op het zegelen, meten, alsook op de in- en uitvoer van lijnwaad, veruit de interessantste groep omdat ze het dichtst bij het stadium van de produktie staan. Tot een tweede hoofdtype behoren de eigenlijke aksijnsrechten of ongelden, een vorm van belasting op de omzet van goederen die zelfs in ver afgelegen gebieden en landen kunnen geproduceerd zijn. Waar beide types naast elkaar bestaan, hebben de letterlijke aksijnsrechten meestal betrekking op de detailhandel. Dit verklaart waarom beide soorten gegevens op termijn zelden een parallele of even intense evolutie vertonen. Zie bvb. in geciteerde bijlage de lijsten voor Aalst, Deinze, Kortrijk, Roeselare en Tielt.

In verband met de eigenlijke aksijnsrechten maakten we zojuist enig voorbehoud t.a.v. de detailhandel. Het kon ook gebeuren dat ze tevens de groothandel tot voorwerp hadden. Dit was zeker het geval waar nog geen afzonderlijk meetrecht of iets in die

aard bestond, of — zoals in Oudenaarde — waar het bestaan van een meetrecht niet belette dat de aksijnzen op de oude voet behouden bleven. Ongelukkig heeft schr. nooit beseft dat de cijfers die hij voor genoemde markt uit de stadsrekeningen, rubriek *lijnwaadhalle* putte, uitsluitend betrekking hebben op samengevoegde ongelden of aksijnzen. De omzettingen die hij maakte op basis van het meetrecht, zijn eenvoudig fiktief en fel overdreven. De inning van dit recht kwam immers toe aan de gezworen lijnwaadmeters. Deze waren verenigd in een stedelijk officie waarvan het lidmaatschap voor de duur van het leven werd gekocht²⁶.

Behalve de *Tonlieu* van Rijsel en van de gelijknamige kasselrij, werden alle aksijnslijsten uit stadsrekeningen geput. Deze bron biedt weliswaar het voordeel van de continuïteit maar ook het grote nadeel weinig of niets omtrent de pacht- of inningsmodaliteiten mede te delen. Voor dit soort inlichtingen moet men terecht in de registers van de verpachtingen van de stadsrechten. Doch dit vereist een tijdrovend onderzoek in lokale archiefdepots, waarbij men keer op keer tot de vaststelling komt dat veel bronnen van die aard verloren zijn gegaan. Wellicht is dit

26. S.A. Oudenaarde, reeks 1147, nr. 296, *Pachtboek 1457-1567*, fol. 116 (1545-1546 n.st.): *Tlijnwaet ghespleten vanden voorseiden vettewaere, heffende van alden nieuwen lijnwaede ghemeten, ghesneden ende onghesneden, al dat ter vettewaere gheappendeert heeft, heffende van alden slijtwercken eenen stuvete vanden ponde grooten, ende vanden rauwen cooplaeken enen blancque vanden sticke, hoe lanc die zijn, ende vanden witten cooplaeken enen grooten vanden sticke...* Zelfde tarief wordt ook nog bij de volgende drie aanbestedingen vermeld. Voor verdere evolutie zie tabel. Over het bestaan van lijnwaadmeters: E. SABBE, *a.w.*, I,1,244 n.3 of 2,231 n. 96; S.A.O., *Gilden en Neringen*, nrs. 1477, 1478, 1493 (registers van de officiën, 1564-1729 en 1772-1823) en losse dokumenten in *Officie van de lijnlakenmeters*.

de verklaring waarom schr. geen gebruik heeft gemaakt van dit soort bronnen en evenmin op het spoor is gekomen van andere, even belangrijke gegevens. Door deze nalatigheid bleef zijn kennis van tarieven beperkt tot enkele toevallige mededelingen, die zeker niet in aanmerking komen voor veralgemeening op lange termijn.

Tarieven op de Vlaamse lijnwaadmarkten in de 16de eeuw tot ca. 1580.

Volgens schr. bedroeg het meetrecht in Eeklo gedurende de 15de en 16de eeuw eventjes 5 groten (d.gr.) per stuk lijnwaad, zich daarbij steunend op een verklaring van 1789 (1,1,245 of 2,232). Weliswaar staat in bedoeld dokument geschreven dat men dit en andere rechten *van alle oude ende immemoriaele tijden* gewoon was te heffen, maar die bewering slaat enkel op het recht in de brede zin van het woord en allerminst op de konkrete tarief²⁷. Het aangehaalde meetloon zelf werd pas tijdens het administratief jaar 1739-1740 voor korte en lange stukken uniform gemaakt²⁸. Die fout krijgt een nog grotere dimensie waar E. Sabbe geen onderscheid maakt tussen het pond grootstelsel, waarin aangehaalde tarief uitgedrukt staat, en het pond parisisstelsel waarin de opbrengst van het meetrecht genoteerd werd, ofschoon er tussen beide stelsels een verschil bestond van 1 tegen 12. In 1484-1485 bracht dit recht 187 pond parisis op, *dit betekende tegen 5 gr. per stuk een omzetcijfer van 8.676 stuks lijnwaad* (1,2,232 ; in zelfde zin : 1,245), waar dit volgens zijn voorgestelde tarief maar 748 stuks zou

27. E. NEELEMANS, *Geschiedenis der Stad Eecloo*, Gent, 1859, blz. 180-184.

28. S.A. EEKLO, Oud Archief, 281 : *Openbare aanbesteding en bekendmaking van de verpachting der stadsrechten*, 1620/21-1750/51, op de datum.

mogen zijn. Doch het omzetcijfer verkregen door deze rektifikatie, ligt zodanig laag dat meteen de hoge tarief van 5 d.gr. onaanvaardbaar wordt.

Ofschoon we geen direkte mededeling vonden over het meettarief van Eeklo in de 16de eeuw, zijn er toch diverse redenen om 1 grote (d. gr. Vlaams of 1 schelling parisis) per stuk lijnwaad aan te nemen, althans tot 1 december 1575. Op die datum trad het koninklijk oktrooi in voege waarbij de aanslagvoet van dit recht verdubbeld werd. Weliswaar wordt die belangrijke tariefwijziging in Bijlage I vermeld, maar in zijn synthese hield schr. zelf er geen rekening mee. Een belangrijke indikatie ten gunste van 1 d. gr. vóór genoemde datum, is vervat in de aanbestedingsvoorwaarden tijdens de periode 1620-1650. Toen bedroeg het meetloon in Eeklo *een corte vander elle*, d.i. 1 d. par. of 2 miten²⁹. Dit tarief houdt een belangrijk aanknopingspunt in met de gewoonten op de Kortrijkse lijnwaadmarkt. In de 16de eeuw rekende men daar voor het meten van koepons van minder dan 24 el, 1 mite d.i. ½ d. par. aan per el. Welnu het Eekloos tarief van 2 miten of 1 d. par. gaat nagenoeg zeker terug tot 1 december 1575, toen het verdubbeld werd. Dit betekent dat vóór die datum het meetgeld voor koepons er net evenveel (1 mite per el) bedroeg als in Kortrijk en vermits voor gehele stukken daar 1 d. gr. gevraagd werd, heeft men alle redenen om hetzelfde tarief ook op Eeklo, vóór genoemde datum toe te passen. Zowel in Kortrijk als in Eeklo werd de hoogste omzet van de 16de eeuw bereikt in het boekjaar 1571-1572 met 14.600 (730 lb. par.) respektievelijk 28.020 stuks (1401 lb. par.), winst van de pachter niet meegerekend. Voor

29. *Ibidem.*

Eeklo kwam schr. toen tot meer dan 67.000 stuks. Voor het jaar 1579-1580 leze men liefst 25.570 stuks i.p.v. 122.736³⁰.

Behalve in Kortrijk en nagenoeg zeker ook in Eeklo, vond het meettarief van 1 d. gr. eveneens toepassing in Brugge, Menen, Izegem, Roeselare *ende elders*³¹. In Gent, Oudenaarde en Geraadsbergen daarentegen mochten de lijnwaadmeters maar half zoveel vragen³². De eventuele aantrekkelijkheid van dit lage meetloon werd echter teniet gedaan door de belasting met andere rechten. Zo bvb. moest bij de invoer in Gent 1 d.gr. betaald worden per stuk, ongeacht soort of stadium van afwerking³³. In Oudenaarde hieven de pachters van de *lijnwaadhalle* op de verkoop in het groot, van gebleekt lijnwaad 1 d.gr., van ongebleekt

30. R.A.K., *Oud Stadsarchief*, voorlopig nr. 5.R.I., *Register van Politique Ordonantien* (kodifikatie opgesteld in 1553 met jongere kompilaties), fol. 36 v°, rubriek *Lijnwaetelle : De voorsejde meters zullen hebben voor huerliederen salaris van metene van elck stick, hoe lanc dat es, een schelling parisís, ende onder de XXVIII ellen, een mite vander elle, naer doude costume*. Herpublicaties van zelfde tekst ff. 193 v° - 194, jaren 1572, 1577 en 1588.

31. *Idem*, voorlopig nr. 74, *Pachtboek van de aksijzen, 1570-1592*, fol. 45 (febr. 1574 n.st.): *Item zal hij (pachter van de lijnwaadel) gherecht zijn van ffijn lijnwaet ghelick van groufve, te wetene eenen halfven stuvete vande sticke, die betaelt zal worden conforme dusance tyseghem, Rousselaere ende elders*. Tarief Menen : E. SABBE, *a.w.* I, 1,239 of 2,225. Tarief Brugge : A. VAN DE VELDE, *De arbeidersofficiën der Stad Brugge*. — overdruk uit het *Brugsch Handelsblad*, 7de jg., 1913 (geen nadere verwijzing), blz. 4-5 en S.A.Bg., *Hallegeboden, 1503-1513*, fol. 123 oud (136 nieuw), 30 april 1507 : *al degenen die lijnwaad in het groot verkopen zij en doen die alvooren meten bij een van de tien ghezwoeren meters vander voorseide stede, upde boete van III lb. par., die voor zijnen sallaris ende loon hebben ende nemen zal eenen grooten van elken sticke ten incoope...* Dit meetloon gold tot 5 januari 1581, wanneer het verhoogd werd tot 1 blanke (*idem*, 1574-1584, fol. 328 v° ; een blanke is anderhalve groot).

32. S.A. GENT, *St.-Jan-ten-Dullen*, doos *charters 1506-1676*, nr. 240 ; E. SABBE, *a.w.* I,1,240 en 244 n. 3 of 2,227 en 231 n. 96.

33. J. BASTIN, *a.w.*, blz. 132.

lijnwaad $1\frac{1}{2}$ d.gr., telkens per stuk, op de verkoop in detail 2 d.gr. per waarde van 1 lb.gr. (zie tabel). Daar gedetailleerde rekeningen van die ongelden ontbreken, is men voor de reële omzet aangewezen op een ruwe raming. Wanneer men voor de achtjaarlijkse periode 1569/70 - 1576/77 de totalen, geboekt door de opbrengst van het meet- en aksijsrecht in Kortrijk, vergelijkt met de opbrengst van de ongelden op de lijnwaadhandel in Oudenaarde, bekomt men een treffend parallellisme in de beweging en een slechts lichte afwijking ten gunste van Kortrijk in de absolute cijfers (totale opbrengst voor Kortrijk : 10.748 lb.par., voor Oudenaarde : 10.599 lb.par.; per jaar, voor Kortrijk : 1343 en Oudenaarde 1324 lb.par.). Vermits detail- en groothandel toen in Kortrijk ieder ongeveer evenveel opbrachten, mag men eenzelfde evenwicht in Oudenaarde veronderstellen. (Bij een disproportie tussen twee hoofdbestanddelen zouden grotere fluktuaties moeten optreden). Bijgevolg schommelde in die jaren de aanvoer van lijnwaad in de Scheldestad niet tussen 40.000 en 62.000 stuks, zoals schr. ten onrechte beweert, maar slechts tussen 10.000 en 15.000 stuks³⁴. Wat zelfde auteur voor ongeveer dezelfde periode over de bescheiden markt van Geraardsbergen mededeelt, is meer realistisch (I,1,240 of 2,227).

Evolutie van de tarieven sedert het einde van de 16de eeuw.

Tussen ca. 1575 en 1675 ondergingen de diverse rechten overal een gevoelige verhoging. Ofschoon een aantal voorbeelden die straks volgen, niet van

34. E. SABBE, *a.w.* I, 1,244 of 2,231 en II, Bijlage I. Onder die bijna 15.000 stuks kwamen in 1571-1572 (beginnende op 1 april n.s.) 8.860 stuks smalle lijnwaden voor.

toepassing zijn op Bijlage I van E. Sabbe, vormen ze toch een onmisbare achtergrond voor een meer verantwoorde interpretatie ervan. Op de verdubbeling van het meetrecht in Eeklo met ingang van 1 december 1575, werd reeds eerder gewezen. Van 1654 af bedroeg dit tarief er 5 d.gr. per stuk van 65 el³⁵. Wanneer men de doorgaans sterke Kortrijkse markt en de politiek-militaire verwickelingen als herkenningpunten neemt, mag men veronderstellen dat reeds in 1577 of 1578 de lijnwaadrechten in Oude-naarde en Roeselare een fikse verhoging ondergaan hebben. Jongere aanpassingen van de Oudehaardse ongelden kan men aflezen van bijgaande tabel. Daaruit volgt dat men het hoogst ontvangen bedrag (3.753 lb.par. voor het rekenjaar 1647-1648) niet eens tot 10.000 stuks kan omzetten³⁶. Ten laatste in 1668 was het meettarief in Roeselare gestabiliseerd op 9 d.gr. per stuk, d.i. het negenvoudige t.a.v. een eeuw voordien³⁷.

35. Zie noot 28.

36. $\frac{3.753 \times 20}{8} = 9.382$ stuks. Sedert de tariefwijziging van 1643 hield het deelgetal 8 (groten) het gemiddelde van de rechten geheven op de groothandel: zie tarieven in tabel. Van 1646-1647 af tot en met 1649-1650 werden die rechten rechtstreeks geïnd, zonder tussenkomst van een pachter.

37. S.A. Roeselare, *Oud Archief*, nr. 299 e.vlg. (*stadsrekeningen*). Het tarief van 9 sch.par of groten Vlaams wordt pas in 1682 (nr. 312) voor het eerst expliciet vermeld. Doch van dan af terugkerend tot 1668, blijven de ontvangsten op eenzelfde niveau, althans in vredestijd. Op een niet met zekerheid gekend ogenblik tussen 1643 en 1665 — vermoedelijk in mei 1657 — werd het meetloon van 2 groten opgevoerd tot 3 groten per stuk (*idem*, 563, daarin rekeningen van 1643 met aanvullingen).

STRUKTUUR VAN DE ONGELDEN GEHEVEN
DOOR DE PACHTERS VAN DE LIJNWAADHALLE
IN OUDENAARDE, 1545-1703 (in d.gr. of sch.par.)

Bronnen : S.A. *Oudenaarde*, reeks 1147, nrs 138, 209, 294, 296, 297 en 319.

Periode	Groothandel per stuk	Detailhandel per 1 lb.gr.	Uitvoerrechten per stuk.
1545-1577	Gebleekt: 1 Ongebleekt: 1½	2	Nihil
1577 (?), 1606 (?) -1630/31	Zonder onder- scheid: 2	2	Gebleekt en onverkocht: 1
1631/32-'33/34	2	2	2
1634/35-'41/42	4	4	2
1642/43	4	4	Gebleekt: 2 Ongebleekt: 2
1643/44-1703/04	4	4	Gebleekt: 6 Ongebleekt: 2

In 1599 bracht de Gentse magistraat het invoerrecht van 1 d.gr. op 3 d.gr. per stuk en in 1614 kreeg het godshuis van St. Jan ten Dullen de toestemming voortaan 1 d.gr. van meetgeld te profiteren i.pl.v. ½ d.gr. voordien³⁸. Van dan af bleven die tarieven onveranderd. Toch werd de belastingsdruk in december 1618 nog verzwaaard door de invoering van het zgn. *trekgeld* ten gunste van de kerkfabriek van St.-Jacobs³⁹.

Een voorbeeld van geleidelijke tariefverhoging biedt de Brugse linnenmarkt. 1507 : 1 d.gr.; 1581 : 1½ d.gr.; 1597 : 2 d.gr.; 1648 : 3 d.gr.; 1666 : 4 d.gr.; 1761, korter dan 70 el : 4 d.gr., 70-80 el : 8 d.gr.; 81-85 el : 12 d.gr.; langer dan 85 el : 16 d.gr.; van 15 juni 1762 af : 8 d.gr. per stuk, *kort ofte lanck*. Het

38. Zie voetnoten 32 (1ste lid) en 33.

39. *Archief St. Jacobskerk*, Gent, nr. 503 : processtuk van 20 december 1619.

storend effect van die verhogingen werd geneutraliseerd door de aangroei in lengte van de aangeboden stukken en door in 1666 het korps gezworen lijnwaadmeters van 10 op 12 personen te brengen⁴⁰.

Heel wat ingewikkelder ging het eraan toe in Kortrijk. Zeker tot ca. 1617 betaalden de verkopers 1 d.gr. per stuk van normale lengte, ongeacht de kwaliteit⁴¹. Van dan af beginnen de moeilijkheden, want ook de pachtboeken verstrekken niet steeds de gewenste inlichtingen. Wanneer men de toegewezen pachtsommen op dezelfde basis verder omreken, bereikt men een dermate hoog omzetcijfer — tot bijna 120.000 stuks in 1642-43 — dat het alleen maar wantrouwen opwekt. In dit geval laat enkel regressief werken vanaf een tijdstip dat zekerheid biedt, toe de werkelijkheid te benaderen. Uitgangspunt is de opbrengst van een afzonderlijk ongeld van 2 d.gr. op ieder stuk lijnwaad ten laste van de koopman, dat geheven werd van 1637-38 tot 1650-51 (II, blz. 592-593, kolom *Inkomend* lijnwaad). Normaal zou de omzetting van de ontvangsten hiervan ongeveer moeten overeenstemmen met die van het meetrecht. In 1642-1643 vertegenwoordigde die nieuwe belasting 39.300 stuks. Het meetrecht werd dan toegewezen voor 5.900 lb.par. bruto. Welnu, de omzet van 39.300 stuks wordt het dichtst benaderd wanneer men die 5.900 lb. deelt door 3 sch.par.; dit geeft 39.333 stuks. Meestal is die afwijking groter omdat beide rechten afzonderlijk verpacht werden. Maar wanneer men het

40. Voor 1507 tot 1581, zie noot 31. Later : S.A.Bg., *Hallegeboden*, 1596-1602, fol. 117 v° (13 okt. 1597) : *Ambachten*, voorlopig nr. 341, *Tyckwevers. Registers*, daarin keurboek 1441-1753 fol. 35 v°, art. 71 (7 maart 1648) ; *Pachtboek 1664-1673*, fol. 53 (26 juni 1666) ; *Hallegeboden*, 1749-1763, ff. 338 (28 aug. 1761) en 351 (15 juni 1762).

41. R.A.K., *Oud Stadsarchief*, voorlopig nr. 78, *Pachtboek 1610-1630*, f. 57 v°: pachtvoorwaarden 1613 en *passim*, jongere verwijzingen.

totaal van de in stuks omgezette bedragen over de tienjaarlijkse periode 1637/38 - 1646/47 met elkaar vergelijkt, bekomt men de verbluffende overeenstemming van 344.780 stuks voor het meetrecht en 344.847 voor het ongeld ten laste van de koopman⁴². Overtuigender bewijs dat het meetrecht tijdens die periode 3 d.gr. bedroeg, kan moeilijk gevonden worden. Maar sedert wanneer was dat tarief van kracht?

In de twintiger jaren deden zich bij het aanbesteding van dat stadsrecht enkele hoogst vreemde dingen voor. Het is een normaal fenomeen dat bij een openbare aanbesteding meermaals een opbod wordt gedaan. Welnu, tijdens de periode 1623/24 - 1628/29 bleef het telkens bij de instel en dezelfde persoon, Jan de Kimpe, tevens pachter van een reeks andere minder belangrijke rechten. In 1627 verhoogde hij zelfs vrijwillig de instel met 26 %. Het jaar daarop valt in de hoofding van de aanbesteding, de verwijzing weg naar de pachtvoorwaarden van 1613 en meteen naar de officiële tarief van 1 d.gr., om nooit meer terug te keren. Dat dit nog niet in 1627 gebeurde, komt omdat men die hoofding steeds vooraf inschreef. In genoemd jaar was dus duidelijk iets aan de pachtvoorwaarden gewijzigd. Kort daarna, van 1629 af, kregen de aanbestedingen opnieuw hun normaal verloop met meerdere opbiedingen en kandidaat-pachters. Deze vaststellingen, evenals de harmonische aanknoping in 1637 met de omzetting van het recht ten laste van de koopman, laten met een vrij grote graad van zekerheid toe te besluiten

42. Voor deze berekeningen maakten we gebruik van *idem*, voorlopig nr. 56, *Pachtboek 1631-1646*, waar de cijfers een weinig hoger liggen dan in de stadsrekeningen, bron van de auteur.

dat ten laatste in 1627 het meetrecht in Kortrijk op 3 d.gr. werd gebracht⁴³.

Van diezelfde post blijven alleen de pachtsommen van de perioden 1617-1627 en 1648-1651 voorlopig onbruikbaar. De verdacht hoge bedragen uit de eerste periode zijn waarschijnlijk het gevolg van een eigenmachtige tariefverhoging toegepast door de pachters, deze van rond 1650 wellicht van een overgangstarief. In het laatste geval biedt het recht ten laste van de koopman meer zekerheid⁴⁴. Uiterlijk in 1651 werd het meetrecht opgevoerd tot 10 sch.par. of evenveel penningen groot per stuk van meer dan 40 el⁴⁵. Binnen nog geen halve eeuw was de aanslagvoet van dit recht vertienvoudigd !

Ook op andere markten durfden de lijnwaadmeters wel eens meer vragen dan officieel toegelaten was. In de pachtvoorwaarden van 1615 en in een niet nader gedateerde politieverordening van de 18de eeuw, richtte de Oudenaardse magistraat telkens een vermanende vinger tegen meters die zich niet aan het officieel tarief hielden⁴⁶. Waar de overheid die praktijken dulde gingen de pachtprizen meteen de hoogte in. Zo kon de pachtster van het meetrecht in Gent het door haar geboden bedrag van 463 lb. 4

43. Bron. : zie n. 41. Zelfde Jan de Kimpe (Kempe) was in 1625-1626 tevens pachter van de oude halle, mede-, vis- en ijzerak-sijns ; hij had het recht van de lijnwaadel reeds in de periode van de verhogingen in handen (1620, 1621 en 1622).

44. Van 1647 af : *idem*, voorlopig nr. 67, *Pachtboek 1647-1660*.

45. *Idem*, voorlopig nr. 574, *Ontvangsboek van de stadsrechten, 1650/51 - 1652/53*.

46. S.A. *Oudenaarde*, Reeks 1147, nr. 319, fol. 11 : *dat gheene pachters meer heffen en zullen dan de voorgaende pachters ghedaen en hebben in tvoorleden jaer, maer wel min volghende de particularisatiën up elck onghelt ofte tol hier naer ghenarreeert. Idem, Fonds Officiën, § 8, Lijnwaadmeters, passim.*

sch. 6 d.gr. voor het boekjaar 1658-1659 onmogelijk verrechtvaardigen omdat de bruto-opbrengst van slechts 254 lb. 15 sch. 9½ d.gr. genoteerd in haar boekhouding, opgesteld was naar rata van 1 d.gr. per stuk. In werkelijkheid had ze haar ondergeschikte meters veel meer doen vragen. Ongetwijfeld hadden de krijgsverrichtingen van 1658 de aanvoer van lijnwaad afgeremd, maar zeker niet met 50.000 stuks zoals men theoretisch kan afleiden uit het verschil tussen de pachtprijs en het handboek van de pachtster⁴⁷. Voor Gent zijn trouwens meerdere gevallen van eigenmachtige tariefverhogingen bekend⁴⁸. Naar analogie met deze voorbeelden en mede in acht genomen de hoogst eigenaardige situaties rond de verpachting van het meetrecht in Kortrijk, menen we dat ook daar de zeer hoge pachtsommen die tussen ca. 1617 en 1627 geboekt werden, kunstmatig waren opgedreven en bijgevolg niet aan de reële omzet beantwoorden.

Geheel tegen de zin in van dit betoog bleef schr. de omzet op de lijnwaadmarkt van Geraardsbergen in de 17de en 18de eeuw berekenen volgens het meettarief van 6 d.par. of ½ d.gr. Maar dit tarief is alleen voor de jaren zeventig van de 16de eeuw bewezen⁴⁹. De bewerker van deze serie in Bijlage I stichtte nog meer verwarring door in de hoofding van betrokken kolom halsstarrig 5 d.par. per stuk als meetgeld op te geven. Tegenover deze verzinsels kunnen we met zekerheid stellen dat gedurende de periode 1706-1764

47. S.A. Gent, *St.-Jan-ten-Dullen, Charters 1506-1676*, nr. 249 : getuigenis van de lijnwaadkooplieden, alsook registers, nr. 21 e.vlg. (*rekeningen*). Alleen tijdens de maanden september en oktober van 1658 lag de aanvoer beneden het normale peil (*Archief St.-Jakobskerk Gent*, van nr. 423 af).

48. J. BASTIN, *a.w.*, blz. 151-152.

49. E. SABBE, *a.w.* I,1,240, 348, 368 of 2,227, 327, 345 en II,35.

het meetrecht 1 oort (6 d.par.) bedroeg per 10 el en het zegelrecht evenveel maar dan per geheel stuk lijnwaad⁵⁰. Daar in de 2de helft van de 17de eeuw en in de rest van de 18de eeuw vaak evenveel geboekt werd, is de kans zeer groot dat genoemde tarieven ook op die perioden van toepassing waren. De hoogste opbrengst ooit door het zegelrecht bereikt (216 lb.par. in 1707-1708) stond nog maar gelijk met 8.640 stuks.

Zoals we reeds eerder aantoonde, schommelde in de 18de eeuw de lengte van grof lijnwaad gewezen op het platteland, tussen 65 en 80 el per stuk, met een neiging naar 80 el en meer in de tweede helft van de eeuw. Wanneer men de sommen van het meetgeld geïnd in Geraardsbergen, wenst om te zetten in een concreet aantal stuks, moet men bijgevolg het basistarief van 6 d.par. per 10 el, vermenigvuldigen met een coëfficiënt tussen 6,5 en 8. Aldus vertegenwoordigde het bedrag van 1103 lb.par., bereikt in 1707-1708, slechts 6.787 stuks van 65 of 6.303 stuks van 70 el, d.i. zes- tot zevenmaal minder dan de foutief verrichte omzettingen van schr. De afwijkingen tussen de omzetting van de beide rechten moeten toegeschreven worden aan het aanbestedingssysteem van deze pachten.

Hoe weinig rekening de auteur met zijn eigen conclusies hield inzake de aangroei in lengte van de lijnwaden, bewijst hij in zijn berekeningen van de

50. R.A. Ronse, *Oud Archief van de stad Geraardsbergen*, nr. 42, 14de stuk : *Liste des impositions et droits qui se levent en la ville de grandmont en vertu de loctroj du 20 avril 1706*, voorlaatste art. : *Item se paît pareillement un liard pour l'apposition du scel de la ville sur chaque toile* ; 16de stuk (ca. 1764), art. 21 : *Item le droit de mesurage des toilles qui se vendent en cette ville, d'un liard de dix aunes*, art. 22 : *Finalement le droit du sceau de la ville qu'on pose sur les dits toilles a raison d'un liard par chaque toile*.

Aalsterse markt. Daar rekent hij telkens 2 sch.par. of 2 d.gr. aan per stuk, niettegenstaande dit tarief omstreeks het midden van de 17de eeuw alleen van toepassing was op lijnwaden van minder dan 30 el. Voor de langere en tevens de enige die in aanmerking komen voor een vergelijking met andere markten, werd dubbel zoveel gevraagd. Daaruit volgt dat men de omzettingen die de schr. maakte, moet halveren, tenminste in de veronderstelling dat dit tarief tot op het einde van de 18de eeuw onveranderd bleef (I, 1,348 en 368 of 2,327 en 345; II, 34 en 566 n.19).

Verder wordt dit werk ontsierd door talrijke fouten en slordigheden bij het afschrijven, dateren en interpreteren van cijfermateriaal. De hiernavolgende opmerkingen in verband met Bijlage I zijn enkel het resultaat van steekproeven verricht op de reeksen van Eeklo, Kortrijk, Oudenaarde en Roeselare. Daarbij overliepen we nog niet alle reeksen en jaren.

EKKLO. «Lijnwaadelle». De cijfers voor de boekjaren 1537-1538 en 1538-1539 dekken telkens slechts tien maanden. Voor eerstgenoemd jaar wordt in origineel 710 lb.par. *tsjaers* vermeld. Voor 1575 werd de ontvangst gedurende de periode 16 okt. - 30 nov. vergeten (108 lb.par. tegen 1 sch.par. per stuk). Tevens dient opgemerkt dat het koninklijk octrooi van 13 nov., waarbij toelating gegeven werd het tarief te verdubbelen, slechts van 1 december af effekt kreeg. Het in bijlage medegedeelde bedrag van 1600 lb.par. dekt slechts de periode 1 dec. 1575 - 31 aug. 1576, tegen 2 sch. per stuk. Gedurende het boekjaar 1623-1624 bracht dit recht slechts 12 sch.par. op i.pl.v. evenveel ponden.

KORTRIJK. Diverse lijnwaadrechten. Het register van de verpachtingen van de stadsrechten vermeldt

voor het boekjaar 1552-1553 niet 200 maar 250 lb.par. afkomstig van het meetrecht. Van de 550 lb. voor datzelfde recht in 1579 geboden, kwam wegens bankroet en vlucht van de pachter, niets in de stadskas. Het jaar daarop werd niet 130 lb. 3 sch. maar 232 lb. 16 sch. rechtstreeks geïnd. Van 1611-1612 tot 1619-1620 inbegrepen, zijn alleen de sommen van eerstgenoemd jaar en van 1618-1619 zuiver, verpachtingskosten afgetrokken. Pas van 1620-1621 af werd dat laatste systeem algemene regel. Uitzonderingen daarop vormen de jaren 1642-1643 en 1645-1646. Op blz. 592 moeten de voetnoten 13 en 14 samengevoegd worden, omdat ze beide betrekking hebben op het jaar 1637-1638. In dezelfde stadsrekening, fol. 46 v°, wordt nochtans uitdrukkelijk vermeld dat het bedrag van 3.816 lb.par., afkomstig van het invoerrecht op ongebleekt lijnwaad, de periode 1 juni 1637 - 31 mei 1638 bestrijkt, dus 12 en geen 15 maanden zoals de bewerker wil laten geloven. Trouwens, met de aanmerkingen verwerkt in het kritisch apparaat van de bijlagen, wordt in de tekst zelden of nooit rekening gehouden. Hier evenmin.

Zoals uit enkele van die aanmerkingen blijkt, kon de grens van het rekenjaar verschuivingen ondergaan. Ongelukkig zijn de inlichtingen, bij gebrek aan coördinatie tussen de verschillende medewerkers, weinig konsekwent aangebracht en waar die het talrijkst voorkomen — zoals in de reeksen voor Kortrijk — zijn ze nog ver van volledig. Zo beweert steller van dit onderdeel van Bijlage I dat het rekenjaar in Kortrijk van 1540-1541 af op 1 april begon (II,589,n.10). De volgende chronologische toelichting heeft betrekking op het jaar 1637-1638, dat voor twee nieuw ingestelde rechten — maar zeker niet voor het inkomend lijnwaad — van 1 maart 1637 tot 31 mei van het volgende jaar reikte (II,592, n.14). Deze doortrekking tot einde mei gebeurde met de bedoeling

het rekenjaar van alle verpachtingen te uniformeren. Voor de andere aksijnzen had men deze operatie reeds in 1636 doorgevoerd, met voor gevolg dat de bedragen vermeld voor het jaar 1635-1636, eveneens een periode van 15 maanden bestrijken, nl. van 1 maart 1635 tot 31 mei 1636. De aanvangsdatum van 1 maart gaat zeker al terug tot 1551, nieuwe stijl⁵¹.

Voor de 16de eeuw en vroeger is de aanduiding van de jaerstijl niet minder belangrijk, vooral wanneer de grens van het boek - of rekenjaar in het voorjaar valt. Welnu, ofschoon alle jaren van vóór 1 januari 1576 in origineel in de Paas- of oude stijl geformuleerd zijn, beschouwde schr. deze oorspronkelijke jaartallen als nieuwe stijl. Alleen 1574-1575 (o.st.) paste hij aan. Maar meteen kwam hij bij de samenstelling van zijn reeksen een jaar tekort. Geen probleem. Om deze artificieel geschapen leemte aan te vullen vond hij er niets beters op dan een jaar en een paar getallen te verzinnen. Vandaar het wonderlijk toeval dat in 1574-1575 (stijl E. Sabbe) zowel het aksijns- als het ellerecht op het lijnwaad ieder precies 700 lb.par. oprachten (1,1,304)! Weliswaar werden de dateringsfouten in de tabellen van de heruitgave en in de bijlage hersteld, maar niet in de tekst. Door deze nalatigheid maakten zijn bewerkers het de kritische lezer niet bepaald gemakkelijk.

OUDENAARDE, Lijnwaadhalle, vlas- en garenmarkt. Zoals uit onderstaande tabel blijkt, is het aantal verkeerd overgenomen cijfers zó talrijk, dat een individuele behandeling ervan wegens gebrek aan plaats, onmogelijk wordt.

51. De termijnen van deze verpachtingen zijn het duidelijkst afgebakend in de pachtboeken van de stadsrechten. Zie R.A.K., *Oud Stadsarchief Kortrijk*, voorlopige nummers in chronologische volgorde : 82, 74, 65, 78, 56 e.a.

FOUTENLAST VAN DE OUDENAARDSE REEKSEN (daterings- en leesfouten samengenomen)

	Aantal gegevens	Daarvan juist	fout	Procentueel aantal fouten
Lijnwaadhalle	121	76	45	37 %
Vlasmarkt	41	26	15	36,5 %
Garenmarkt	41	21	20	49 %
Totaal	203	123	80	39,4 %

Behalve t.a.v. 1553-1554 werden alle cijfers over de periode 1545-1565 ongewild volgens de oude stijl gedateerd. Het rekenjaar begon immers op 1 april. Van 1567-1568 af kwam schr. tot betere inzichten, wat dan opnieuw in twijfel wordt getrokken door sommige verwijzingen aangebracht in voetnoot⁵². De 910 lb. van 1585-1586 hebben betrekking op de aksijnspost van de *vetteware*. De lijnwaadhalle bracht toen slechts 539 lb.par. op. Alle bedragen van hetzelfde aksijnsrecht moeten over de periode 1633-34 tot 1640-41 inbegrepen, met een jaar verjongd worden. In eerstgenoemd jaar werd dit recht voor 1.022 lb. verpacht. Het bedrag van 2.150 lb. slaat op het volgend boekjaar. Eenzelfde opschuiving dient toegepast op de periode 1654-1655 tot 1661-1662 inbegrepen, zowel voor de hallerechten als voor de garenmarkt en gedeeltelijk

52. E. SABBE, *a.w.*, I,1,244, noten 3 en 4, 245 n.1 of I,2,231, noten 96-98. In werkelijkheid volgen de drie verwijzingen op elkaar. Het betreft immers achtereenvolgens de stadsrekeningen van 1570-71, 1571-72 en 1572-1573, telkens nieuwe stijl. Dat bepaalde data buiten het aangeduide rekenjaar vallen, is het gevolg van het laattijdig afsluiten van die rekeningen; in die periode meest einde mei - begin juni.

voor de vlasmarkt. De uitschieter van 3.753 lb. voor hallerechten, geboekt in 1647-1648, is wel degelijk juist. Daarentegen moeten de opbrengstcijfers van het vlas en het garen over de jaren 1658-1659 en 1659-1660 samengevoegd en ingeschreven worden op het jaar 1660-1661.

De enorme foutenlast die op de reeksen van de tweede helft van de 17de eeuw weegt, is eens te meer het gevolg van een al te oppervlakkige aanpak van een bron die meer verrassingen bevat dan blijkt uit de cijfers. Wie de elementaire moeite doet de tekst van die posten te lezen, wordt gekonfronteerd met de zware financiële problemen waarmee de stad toen te kampen had en met de maatregelen die uitgedacht werden om daaraan te verhelpen.

Zo zocht de magistraat tijdens de jaren 1654-1660 zijn heil in de techniek van de *anticipatie*, d.w.z. dat een aantal rechten — w.o. deze die in Bijlage I voorkomen — een jaar vóór de effectieve inning ervan in aanbesteding gegeven werden, op voorwaarde dat de pachter onmiddellijk de helft van de toegewezen som in de stadskas stortte. In 1665-1666 stond de stad onder sekwester. Deze maatregel hield in dat de helft van de pachtopbrengsten naar de centrale overheid ging. Vandaar de abnormaal lage cijfers in de hier besproken bijlage. Van 1684 af werd dit systeem bestendigd maar op een minder strenge manier. Aanvankelijk hield de vorst een vierde af, van 1698-1699 af een derde, wat niet belet dat men in de gepubliceerde tabellen bedragen aantreft tegen 100 %, 75 % en 66 %, allemaal dooreen en zonder enige verklaring. Kortom, voor wat Oudenaarde betreft, doet men er beter aan de betrokken reeksen opnieuw uit te geven, maar dan voorzien van een verantwoord kritisch apparaat.

ROESELARE. Lijnwaadhalle en ellegeld. De gelegenheidsmedewerker aan dit onderdeel van Bijlage I slaagde er in ieder geval in een meer realistisch beeld te rekonstrueren dan de schr. van de tekst die de opbrengst van beide rechten dooreenhaalde, voor het jaar 1554-1555 een cijfer fantaseerde en voor 1558-1559 een muntstelsel verzon met ponden van meer dan 25 schellingen (1,1,230 of 2,218). Toch was het wenselijk geweest bij de reeks van het ellegeld in voetnoot te vermelden dat dit recht van 1566 af tot het midden van 1577 onveranderlijk voor 120 lb.par. per jaar verpacht werd, steeds in driejaarlijkse termijnen en aan dezelfde pachter. De hogere opbrengst van 1576-1577 vulde, mits een kleine schadevergoeding, het tekort aan dat in de betaling van 1572-1573 geslopen was. Die fluktuatie had dus een artificieel karakter. Tenslotte zij er op gewezen dat de titels «Lijnwaadelle» en «lijnwaadhalle» van de eerste kolom, alleen betrekking hebben op de detailhandel⁵³.

De keuze die schr. in de statistische bronnen maakte, roept een vijfde en laatste reeks bemerkings op. Van wie overtuigd is van het belang van bepaalde stadsrechten voor de economische geschiedenis, mag men verwachten dat hij zijn onderzoek in die richting systematisch zal doorzetten. In het hier besproken werk zoekt men echter tevergeefs naar aaneensluitende statistieken voor Brugge en Gent, of

53. S.A. *Roeselare*, nr. 558, daarin pachtvoorwaarden 1574-1576 ; nr. 21, fol. 60 e.vlg. : 2 aug. 1633 ; nr. 563 : 1643-1665 (telkens onder de rubriek *De lijnwaet elle ter snede*).

naar de voortzetting ervan voor Midden- en Zuid-Vlaanderen. De auteur bekent zelf zijn tekortkomingen op dat stuk : *Wat de produktie der onderscheiden industriegebieden betreft, zijn wij onvolledig ingelicht. (...) Te oordelen naar de exportstatistieken, mogen wij besluiten, dat de produktie van de Zuidnederlandse linnenweverij, in haar geheel beschouwd, tijdens de tweede helft van de XVIIe (bedoeld : XVIIIe) eeuw toenam ; betrouwbaar vergelijkend materiaal met de eerste helft alsmede met de voorgaande tijdvakken ontbreekt* (II, 34-35). Dat het nochtans niet zo moeilijk is de evolutie van de Gentse lijnwaadmarkt te volgen, moge blijken uit volgende opsomming.

- Stadsarchief Gent. *Sint-Jan-ten-Dullen*, nrs. 21-57. Rekeningen 1535-1561 en 1616-1793. Opbrengst van het meetrecht. Op 1 januari 1559 n.s. ging een pachttermijn in van drie jaar voor het bedrag van 30 lb. per jaar, d.i. het equivalent van 14.400 te meten stuks. Naar analogie met de evolutie op andere belangrijke markten, kan het hoogste omzetcijfer van de 16de eeuw in Gent slechts 10.000 stuks bereikt hebben omstreeks 1571. E. Sabbe stelt minimum 50.000 stuks voorop (I,1,250 of 2,237).
- Idem. Reeks 400, *Stadsrekeningen* met daarin van 1621-1622 af de opbrengst van het invoerrecht op de lijnwaden.
- Idem. Reeks 512, nrs 1 en 2. *Rechten op de lijne lakenen*, 1699/1700 - 1783/1784. Deze bundels bevatten de rekeningen van de ontvangers van de invoerrechten op het lijnwaad. Van 1714 af werden de inkomsten per stadspoort genoteerd, wat het enorme voordeel oplevert de evolutie van verschillende produktiegebieden van nabij te kunnen

volgen. Dit is ook de bron van het dokument gepubliceerd in Bijlage VI over de periode 1735-1765. Laatste versie betreft echter de omzetting van de jaarlijkse netto-import. Voor een reële weergave moeten deze cijfers van 1714 af met 4 % verhoogd worden, d.i. de tegenwaarde van de bezoldiging die betrokken ontvangers genoten. Deze en voorgaande bron werden globaal verwerkt door J. Bastin en P. Deprez⁵⁴.

- Archief bewaard in de *Sint-Jacobskerk*, nrs. 423-496. *Rekeningen* van de kerkfabriek, 1645-1647 en 1658-1798, met daarin de opbrengst van het *trekgeld* dat geheven werd door de *trekkers* of helpers van de lijnwaadmeters. De ontvangsten staan er week na week geboekt. Een ideale bron om seizoenbewegingen en allerlei kortstondige invloeden daarop te bestuderen. Dit fonds werd in 1952 door M. Gyseling geïnventariseerd⁵⁵.

Voor Kortrijk in de 18de eeuw bestaan nog enkele fragmentarische reeksen. Van 1730 tot 1733 en van 1743 tot 1763 werden alle stadsrechten rechtstreeks geïnd. De boekhouding daarvan — met opgave van de aanslagvoet — bevindt zich in de voorlopige nummers 211 en 371 van het Oud Stadsarchief, thans berustend op het Rijksarchief aldaar. Tijdens het boekjaar 1732-1733 vertegenwoordigde de opbrengst van het meetrecht 24.572 stuks. Van 1743 tot 1760 schommelde de omzet tussen 18.000 en 21.000 stuks ;

54. J. BASTIN, *a.w.*, vooral blz. 133-139 en P. DEPREZ, *De kas-selrij van de Oudburg in de 18e eeuw. Bijdrage tot de studie van de sociale en economische structuur van het platteland*. Gent, 1960 (onuitgegeven doktoraatsverhandeling van de R.U.G., Fac. v.d. Lett. en Wijsbeg.), 2 dln.

55. M. GYSELING, *Inventaris van het archief van de Sint-Jacobskerk te Gent*, in *Handelingen G.O.G.*, Nieuwe Reeks, 6 (1952), blz. 1-88.

in de twee daaropvolgende jaren tussen 28.000 en 29.000. De cijfers bekomen door de omzetting van het invoerrecht liggen evenwel 22 tot 35 % hoger. Deze afwijking is wellicht te verklaren door de optelling van de stedelijke produktie. In het begin van de dertiger jaren werden jaarlijks tussen 8.100 en 8.400 stuks damast en servetten gemeten. In 1744 was dit cijfer teruggelopen tot 5.930 stuks om daarna geleidelijkaan te stijgen tot iets meer dan 10.000 stuks in 1761-1762. Gezien de algemeen gunstige conjunktorele ontwikkeling, lijkt de raming van de produktie op 11.000 stuks in 1764, zeer aannemelijk⁵⁶. Van 1770 af verstrekken de rekeningen van de nering van Sinte-Catharina (ambacht van de damast- en servettenwevers) regelmatig inlichtingen over het aantal werkende en ledigstaande getouwen. Tussen februari 1770 en november 1788 slonk het aantal werkende weefstoelen van 499 tot 324 eenheden. Of de 615 wevers vermeld voor 1806 en de 414 voor 1810, uitsluitend in de fijnlennennijverheid werkzaam waren (II,277), komt tegenover wat hier voorafgaat, eerder problematisch voor. Ook de inschrijvingen van nieuwe leden en de jaar- of lidgelden die in dezelfde rekeningen (1703-1790) voorkomen, zijn een studie waard⁵⁷.

Zelfs indirecte bronnen kunnen waardevolle conjunkturmeters bevatten. We denken aan de prijzen geboden voor het officie van gezworen lijnwaadmeter in Brugge en aan de pachtprizen van de rechten geheven op de vlasmarkt van Roeselare, allemaal elementen die in de stadsrekeningen terug te vinden

56. E. SABBE, *a.w.* II, blz. 37 en A. VIAENE, *Handel en nijverheid te Kortrijk in 1764*, blz. 96. Voor volledige verwijzing van laatste studie zie hoger n. 4; voor bredere kontekst hierna n. 58.

57. R.A.K., *Oud Stadsarchief Kortrijk*, voorlopig nr. 825, *Rekeningen van de Sinte-Cathariniegilde, 1703-1791*, passim.

zijn en door schr. gemakkelijk konden benut worden. Het experiment loont beslist de moeite. Bij het aangeven van de trend vertonen de diverse conjunkturgegevens een treffende overeenkomst⁵⁸.

Door die gemiste kansen zag schr. zich verplicht de hiaten in zijn cijfermateriaal met een aantal moeilijk te interpreteren en soms erg slordig verwerkte statistische mededelingen te vullen. Wanneer de Kortrijkse fijnlennijverheid in 1738 maximaal 459 getouwen in bedrijf had, dan konden er 15 jaar voordien onmogelijk 1190 in een onderdeel ervan, het *smalvoetwerk*, gewerkt hebben. Vermoedelijk moet in dat verband 119 gelezen worden en een totale bedrijvigheid van 395 getouwen, gewone lijnwaadgetouwen niet inbegrepen. Het register waaruit schr. deze cijfers haalde, is voorlopig onvindbaar⁵⁹.

Het tabelletje dat schr. van de telling van 1738 voor Brugge opstelde, is zogoed als waardeloos (II,26). Maar daar draagt hij niet alle schuld van. De cijfers stemmen immers overeen met het origineel, evenwel niet met de waarheid. Volgens de rekeningen van het ambacht van de tijk- of striepwevers betaalden in genoemd jaar slechts 116 meesters hun lidgeld. Zij gaven werk aan 173 knechten en 43 leerknechten.

58. J. VERMAUT, *Nieuwe gegevens*, vooral kromme blz. 148. Bronnen in DEZELFDE, *De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in westelijk Vlaanderen vóór 1800. Konjunktuurverloop, organisatie en sociale verhoudingen*. Gent, 1974 (onuitgegeven doktoraatsverhandeling van de R.U.G., Fac. v.d. Lett. en Wijsbeg.), Band IV, Appendices 28, 30-45.

59. E. SABBE, *a.w.* II, 26. De lezing 119 getouwen verdient de voorkeur boven 190. In die veronderstelling telde de Kortrijkse fijnlennijverheid 395 getouwen in 1723 tegen 459 in 1738, wat overeenstemt met de algemene conjunkturtendens (zie voorgaande noot).

Volgens een vrij betrouwbare rekening waren toen slechts 322 getouwen werkzaam⁶⁰. Onder de hoofding *families* dient verstaan familieleden van de *bazen* of meesters. De term *meesterwevers* moet vervangen worden door *knechten*. Het eronder vermeld getal is een fout begaan door de oorspronkelijke scribent. In plaats van *knechten* staat in origineel *familie cnechten* — in de betekenis van gezinnen — geschreven. Het totaal van 1615 eenheden heeft weinig zin omdat daarin ook de getouwen begrepen zijn. Hetzelfde document maakt in dat verband geen gewag van *lakenwevers* maar van *-ververs* en aanverwante beroepen, zoals garentwijnders. Hoe de term *lijnwaadwevers* — in Brugge synoniem van *striepwevers* — in dat tabelletje terecht kwam, is een raadsel⁶¹.

Dezelfde ambachtstelling — de uitdrukking nijverheidstelling past beter — is de enige door E. Sabbe gebruikte bron om de geografische spreiding van de 18de eeuwse vlasindustrie in Vlaanderen na te gaan (II, 23-27). Daarbij mocht hij wel zo eerlijk geweest zijn te bekennen dat hij het document nr. 4.278 van de *Raad van Financiën*, alleen in een afschrift geraadpleegd heeft. Het oorspronkelijk stuk ging immers tijdens de Eerste Wereldoorlog verloren. Gelukkig zijn er nog voldoende minuten van bewaard — zelfs in genoemd fonds — om de telling te rekonstrueren en om de betrouwbaarheid ervan na te gaan⁶². De

60. Berekening volgens R.A.Bg., *Ambachten*, 419, op het jaar.

61. S.A.Bg., *Ambachten*, voorlopig 93, *Drapiers, Fusteiniers. Dossiers, 1530-1796*, met daarin de telling van 1738 en A.R.A., *Raad van Financiën*, 4.320, 12de bundel, antwoord nr. XIV.

62. Vooral in het pak met verwijzing in het laatste lid van vorige noot. Hierbij danken we drs. J.J. HEIRWEGH, die volop bezig is deze telling te rekonstrueren, om zijn vriendelijkheid onze aandacht op dit pak te vestigen.

moeilijkheid van dat soort tellingen ligt vooral in het gemis aan uniformiteit bij het hanteren van de normen. Zelfs begrippen als *meester* en *knecht* konden van streek tot streek een andere inhoud hebben. Vandaar de opvallend grote verschillen in de verhouding tussen beide groepen naargelang van de kasselrij. In de kasselrij Oudenaarde en in het Land van Dendermonde werd 1 knecht opgegeven tegen 1 meester. In de kasselrij Kortrijk bedroeg die verhouding 1 : 1,6 ; in het Brugse Vrije en het Land van Aalst 1 : 3. Waar evenveel knechten als meesters of getouwen voorkwamen, waren die zgn. knechten eigenlijk kinderen die het garen op de spoelen wonden⁶³. In de overige gevallen — kasselrij Kortrijk, Brugse Vrije, Land van Aalst — verstond men onder knechten meestal lieden die bij een landbouwer of *huysman* weefden. In de kasselrij Kortrijk heette men ze ook *cnaepwevers*. Voor een nadere verklaring van die termen kan men best terecht in een studie die Jos. De Smet reeds in 1929 liet verschijnen, maar die door schr. geweld of ongewild over het hoofd werd gezien⁶⁴. Wanneer men in die gevallen de knechten

63. A.R.A., *Raad v. Financiën*, 4.320, 12de bundel, antwoord nr. VI, verklaring van het hoofdbestuur van de kasselrij Oudenaarde (29 mei 1738) : *soo dat tot de fabrique gheoccupeert sijn ghelijck ghetal van wevers, soo veel jonghers tot het maken vande spoelen, ende noodigh vier spinnerssen om aen iederen wever werck te leveren. Ibidem*, 13de bundel, antwoord nr. 5, verklaring van het hoofdbestuur van de kasselrij van de Oudburg (8 april 1739) : *segghen dat wij bij onse voorgaende opden 25en juny 1738 niet particuliereijckce en hebben ghesproken vande meesters wevers ende jonghers, als ghemeynt hebbende dat elck ghetauwe sijnen meester wever heeft ende eenen jonghen ende datter bijdien soo veele van d'een ende d'ander sijn in ghetalle als ser ghetauwen bevonden worden.*

64. J. DE SMET, *De toestand van de kastelnij Kortrijk in 1765. DEZ., Optelling van de wevers in de kastelnij Kortrijk in 1739, allebei in de Handelingen v.d. Kon. Geschied- en Oudheidk. Kring te Kortrijk, nieuwe reeks nr. 8 (1929), blz. 103-107 en 107-111.*

en meesters — zonder de *huysmans* — samentelt, bekomt men ongeveer het aantal getouwen. Dit geeft dan volgend resultaat :

Kasselrij Kortrijk :	7.336 get.
Land van Aalst :	6.454 get.
Oudburg Gent :	5.730 get.
Kasselrij Oudenaarde :	3.951 get.
Brugse Vrije :	2.594 get.
Land van Dendermonde :	1.110 get.

Deze rangschikking komt nog niet overeen met de weefintensiteit. Rekening gehouden met de verschillen in oppervlakte, moest de Oudburg van Gent nauwelijks voor de kasselrij Kortrijk onderdoen. In het Brugse Vrije was die aktiviteit vooral gekoncentreerd in de oostelijke en zuidelijke randgebieden. Tijdens de 18de eeuw werd de Gentse markt voor twee derden en meer langs de noordwestelijke stadspoorten bevoorraad⁶⁵.

In de Franse Tijd was de begripsverwarring niet minder groot. In 1811 vermeldde de statistiek van het departement van Jemappes evenveel wevers als getouwen ; tijdens het vierde kwartaal van 1812 waren er plots vijfmaal meer getouwen dan wevers ! In het eerste kwartaal van 1813 telde het Scheldepartement bijna dubbel zoveel getouwen als wevers terwijl in het Leiedepartement de wevers de getouwen zesmaal in aantal overtroffen. Voor de auteur was dat allemaal geen reden om enig voorbehoud te maken (II, 279-280).

Nog een paar details. Herhaaldelijk spreekt steller over de Brugse linnenhandelaar Joh. Bapt. Gillivets (II, 659), waar Gilliodts moet gelezen worden. De

65. J. VERMAUT, *Nieuwe gegevens*, blz. 151 en 162.

grove lijnwaadsoort *rousschen twijn* (II, 86) heette eigenlijk *Ronsschen* (van Ronse) *tuyn*.

Besluit

Ongetwijfeld zal het werk van E. Sabbe een blijvende waarde als informatiebron behouden, maar het aantal principiële fouten en blijken van overhaasting is zó groot dat men het moeilijk als een betrouwbaar standaardwerk kan beschouwen. Door deze publicatie af te stemmen op een breed en argeloos publiek, hebben de uitgevers een zware morele hypotheek op zich genomen. Wellicht werd hun initiatief gestimuleerd door de hoge wettelijke graad die schr. met de openbare verdediging van die studie op 15 juni 1943 behaalde. Men schijnt echter al te gemakkelijk te vergeten dat de omstandigheden toen ver van normaal en voor de promovendus buitengewoon gunstig waren. De oorlogstribulaties en de archiefbeveiligingspolitiek van de bezetter ontmoedigden de aangestelde kommisarissen om de bronnen van de auteur te controleren. Wellicht achtten ze dit volstrekt overbodig vermits schr., zelf archivaris - paleograaf, zich inmiddels door een aantal voorstudies een stevige reputatie opgebouwd had. Door een nieuwe, nauwelijks ontgonnen richting in te slaan, beschikte hij over een bewegingsvrijheid die een onmiddellijke controle haast onmogelijk maakte⁶⁶. Vandaar zijn niet te miskennen invloed op de historiografie. Om maar één voorbeeld aan te halen. In navolging van E. Sabbe (I,1, 333-346 of 2, 313-325) erkent vrijwel iedereen de snelle wederopbloei van de vlasnijverheid

66. Het probleem van de vereenzaming in de kwantitatieve historiografie werd op een treffende wijze behandeld door J. HANNES, *Histoire quantitative et faiblesse de l'historien* (La quantification en histoire. Etudes publiées par G. KURGAN et Ch. MOUREAUX, Brussel, 1973), blz. 167-170.

onder de regering van Albrecht en Isabella, waarbij wordt gesteld dat de topproductie van de 16de eeuw nog vóór 1620 tot in de veelvouden voorbijgestreefd was. Dat het Bestand een economische heropleving met zich bracht, staat vast, maar dat is nog geen reden om in overdrijvingen te vallen. Na een kritische bewerking van talrijke kwantitatieve bronnen, kwamen we tot de vaststelling dat het hoogtepunt van de 16de eeuw pas rond 1650 ingehaald en kort daarna overtroffen werd⁶⁷.

Voor zijn imago is het te betreuren dat schr. geen inspanning geleverd heeft om zijn wetenschappelijke voorsprong te affirmeren. Niets wijst erop dat hij sedert 1943 er ooit aan gedacht heeft zijn rijke erudiete kennis aan te passen aan de snelle vorderingen die de konjunktuurgeschiedenis zowel naar inhoud als naar methodes sindsdien maakte. De meest recente publikatie opgenomen in het tweede deel, is de eerste uitgave van zijn eerste deel ! Hij beschikte nochtans over voldoende medewerkers om desnoods de bibliografie voor hem te laten exciperen. Wegens dit vroegtijdig stilvallen bevestigt de ironie van de geschiedenis, dat wijlen prof. H. De Sagher niet helemaal ongelijk had toen hij t.a.v. de auteur *de mogelijkheid betwijfelde de oorsprong en de organisatie van de vlasindustrie te ontwarren en dit lijkige onderwerp af te werken* (I,1,15 of 2,20).

J. VERMAUT

67. Het hoogtepunt van de 16de eeuw moet men situeren in het begin van de zeventiger jaren. In onze *Nieuwe gegevens*, blz. 146 stelden we het inhaalpunt verkeerdelijk voor tussen 1620 en 1623. Deze voortijdige konklusie werd veroorzaakt door een onderschatting van de Oudenaardse markt in de 16de eeuw.

